

Záróbeszámoló

Kincstári és bányagazgatás Erdélyben és Felső – Magyarországon (1613 – 1657)

FK 124684

A kutatócsoport alakulása, pénzügyi változások, külső hatások

- futamidő hosszabbítás: A projekt eredetileg tervezett futamideje: 2017. szeptember 1. - 2021. augusztus 31. Ez az időtartam a vezető kutató szülési szabadságra vonatkozó, befogadott kérelme alapján meg lett hosszabbítva 2022. augusztus 31-ig.
- személyi változások: A projektbe 2018. október 1-vel eredetileg Szabó – Turákné Póka Ágnes lépett volna tudományos segédmunkatársi beosztásban, de egyéb tudományos feladatai miatt a Nemzeti, Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal engedélyével helyére 2018. október 1-vel Szalai Ágnes került, aki a projekt teljes időtartama alatt a kutatócsoport tagja volt.
- külső hatások: A 2020. év márciusától elhatalmasodó világjárvány komolyan érintette a kutatási projekt időtartamára tervezett külföldi kutatóutakat is, a futamidő alatt a járványügyi szabályozások és kockázatok miatt a külföldi kutatóutakat elhalasztottuk, a levéltári forrásokhoz egyéb módon (másolatkérés, mikrofilm másolat felkutatása) jutottunk hozzá.
- pénzügyi változások: A fentebb vázolt járványügyi korlátozásokból fakadóan fennmaradó összegeket bérfejlesztésre (vezető kutató, tudományos segédmunkatárs) valamint kötetkiadásra (szaklektorálás, szakfordítás) fordítottuk.

Eredmények

Általánosságban elmondható, hogy a kutatócsoport az előre kitűzött kutatási és publikálási célokat teljesítette. A kialakult nehézségek dacára a kieső külföldi levéltári forrásokat megpróbáltuk hazai közgyűjtemények újabb forrásaival helyettesíteni, újabb szempontokat beemelni a kutatási folyamatba, utóbbi eredménye egyelőre előzetesen nem vállalt forráskiadvány lett (Fejedelmi prefektusok Erdélyben. Források a kora újkori Erdély igazgatástörténetéhez. Bevezető tanulmánnyal közli: Mátyás – Rausch Petra – Szalai Ágnes. Bp., 2021. 384. p.)

Vezető kutató 0,8 FTE

A kutatási projekt két alappilléren nyugodott. Az egyik a fejedelmi prefektusi hivatal genezise, valamint fejlődéstörténete, a hozzákapcsolódó társadalom – illetve karriertörténeti kutatásokkal. A második pedig az erdélyi nemesérbányászat komplex vizsgálata a 17. század első felében, kiemelve a korábban erősen elhanyagolt várostörténeti vizsgálódásokat és a bányászat kapcsolatát a vertikális valamint a horizontális társadalmi mobilitással.

1. Fejedelmi prefektusi hivatal – kincstári igazgatás

A fejedelmi állam pénzügyigazgatásának vizsgálata során elsőként azzal szembesült, hogy jóllehet sokszor előkerül a kortárs szakirodalomban az a tétel, hogy az Erdélyi Fejedelemség gazdag ország volt a 17. század első felében, valódi alapkutatások mindezülig nem igen

folytak ebben a témában, így a források feldolgozása előtt egy módszertani alapvetéssel kellett kezdeni a kutatásokat. A munka során megállapítást nyert, hogy a korabeli erdélyi pénzügyigazgatás megismeréséhez önmagában nem elegendő a hivatali hierarchiában felülről lefelé haladva vizsgálni a tisztségeket (instrukció alapú kutatás), hanem szükségeltetik egy olyan megközelítési mód, amely az alsóbb igazgatási szintektől elindulva, az alsóbb rangú tisztségeket vizsgálva keres kapcsolódási pontokat a központi hivatalokkal. Az alulról felfelé építkezés módszere sikeresnek bizonyult, ugyanis ily módon sikerült feltárni a korabeli kincstári igazgatás két talán legfontosabb ágának – a pénz – illetve a jószágigazgatásnak a főbb jellegzetességeit, strukturális változásait. A kutatási folyamat során azt is körvonalazni lehetett, hogy a korábban pontosan meg nem határozott kincstári igazgatás fogalom mit is jelentett valójában. Három feladattípus lett meghatározva: jövedelemigazgatás, a hozzá szorosan kapcsolódó pénzkezelés, valamint a jószágigazgatás. Nem túlzás állítani, hogy ezen feladatok sikeres megoldásán nyugodott elsősorban a korabeli erdélyi fejedelmek politikai hatalma.

A fentiekből logikusan következik, hogy a mindenkori erdélyi fejedelem számára kiemelkedően fontos volt a kincstári javak precíz és hatékony igazgatása. A sokféle komponensből összetevődő kincstári bevételek hatékony igazgatása mindenképpen megkövetelt egy bizonyos fokú differenciáltságot. A vezető és a senior kutató egy közös vizsgálat keretében foglalkozott az erdélyi pénzügyigazgatás differenciáltságának kérdésével, és arra a következtetésre jutottak, miszerint a legfelsőbb szinten mozgó kincstári tisztségviselők (leginkább a fejedelmek által bizonyos időközönként kinevezett kincstartók) valójában egyszemélyes „hivatalt” képviseltek, azonban a rangban közvetlenül utánuk következő központi kincstári tisztségek esetében már létezett egy bizonyos fokú differenciáltság.

Bizonyítást nyert, hogy már a kései Báthory – korban létezett egy kisebb kincstári „iroda”, amely átvészelve a hatalomváltásokat ellátta a mindennapi kincstári (többek között a pénzkezelési) feladatokat. A 16. század végén kincstári prefektusnak nevezett tisztség folytatólagosan feltűnik a 17. század eleji forrásokban is. A Bethlen – korban, köszönhetően többek között a fejedelem koncepcionális újításának, és a megnövekedett pénzforgalomnak, ez a tisztség is átalakul. Az átalakított tisztség elnevezése főpénztáros (Bálintffy Kristóf, 1621-1629). A kincstári „iroda” pénztárrá alakítása a korábbinál differenciáltabb irányítási rendszer bevezetését jelentette.

A Bethlen – kori pénzügyigazgatási változások során derült fény arra is, hogy a fejedelem nemcsak a pénzkezelés terén újított, hanem a többi kincstári ágazat vezetésében is hozott fontos döntéseket. Az első felvidéki hadjárata során nagyon fontos tapasztalatokat gyűjtött a korabeli magyar pénz – illetve jószágigazgatás rendszeréről, és ezek mentén akarta megreformálni az erdélyi igazgatási rendszert, tekintve előbbi sokkal közelebb állt a hazájában alkalmazott szisztémához, mint a magyar uralkodó által alkalmazott kamarai igazgatás. Államférfiúi nagyságát bizonyítja, hogy nem csupán lemásolta a tisztséget, hanem saját képére alakította azt, egy kincstári főtitárságviselői pozíciót létrehozva. Az átszervezés igen hosszú folyamat volt, és igen sok érdekellentétet szült, leginkább a középbirtokos nemesség körében nem örvendett nagy népszerűségnek. Nem véletlen, hogy a fejedelem halála után mindent megtettek, hogy az *absolutus praefectus*ként emlegetett tisztséget eltöröljék, törekvéseik azonban nem jártak teljes sikerrel. Bethlen utódja, I. Rákóczi György

ugyanis az elődjétől eltérő igazgatási elveket vallott, de az erős központi hatalomnak ő is híve volt, így megőrizte a tisztség eredeti funkcióját, azaz fejedelmi jószágigazgatót faragott belőle, és a pénzügyigazgatási feladatok nagyobb részét elvette tőle.

A kincstári igazgatással kapcsolatos korábban megfogalmazott munkahipotézisek, miszerint az erdélyi pénzügyigazgatási rendszer kevésbé volt archaikus, mint azt korábban gondolták, valamint, hogy a két fejedelem centralizmusa között eltérés tapasztalható, a kutatási eredmények alapján bizonyítottnak látszanak.

2. Érdekérvényesítés és társadalmi mobilitás

A fentebb említett munkahipotézis, miszerint Bethlen Gábor és I. Rákóczi György fejedelmi centralizmusa eltért egymástól, a bányai igazgatás esetében is tetten érhető. A terjedelmi korlátokra való tekintettel a nemesércbányászati termelés pénzügyigazgatáshoz legszorosabban kapcsolódó szegmensét, az ércbevéltást érdemes kiemelni. Bethlen Gábor az ércbevéltás lebonyolítását elődjeihez hasonlóan erősen centralizált módon képzelte el, ebben kiemelt szerep jutott (volna) egy általa kreált tisztségnek, a főbányakamaragrófnak, akinek működéséről a számára kiadott instrukción kívül nem sokat tudunk. A Bethlen-kori ércbevéltás másik kiemelt szereplője az aranybevéltő volt, a tisztség mindenkor betöltője regionális szinten kiemelt szerepet játszott a fontos fejedelmi bevételi forrás adminisztrációjában. A fejedelem elsőként azt akarta elérni, hogy az aranybevéltő az általa létrehozott főbányakamaragrófi hivatalnak tartozzon elszámolással, azt követően pedig, hogy a bányakamaragrófi hivatal nem bizonyult életképesnek, a fejedelmi prefektus alá rendelte a mindenkor aranybevéltőt. Ezzel párhuzamosan az ércbevéltást korábban fontos szerepet játszó bányakamarák elsődleges feladatául a pénzverés koordinálását tűzte ki. Utódjára ezzel a szemben az ércbányászati igazgatás területén a decentralizáció a jellemző, ugyanis I. Rákóczi György idején az aranybevéltői hivatal eljelentéktelenedik, a kötelező ércbevéltés helyszínei a nagyobb városokban működő bányakamarák lesznek (szebeni, kolozsvári, nagybányai), a fejedelmi főtisztviselők ezzel már nem igen foglalkoznak.

A projekt futamideje alatt összegyűlt adatok nyomán két, a kutatás által korábban nem érintett téma vált „láthatóvá”, amelyek egyrészt szorosan kapcsolódnak a korabeli bányai igazgatáshoz, másrészt jóval túlmutatnak a bányászati kérdések jelentőségén.

Egyértelművé vált a vezető kutató számára, hogy az erdélyi bányavárosok közül az Erdélyi – Érchegeység városainak kora újkori fejlődéstörténete (jogi illetve gazdasági helyzet) a legkevésbé kutatott. A részlegesen fennmaradt kiváltságlevelek rekonstruálásával sikerült meghatározni, hogy ebben az időszakban kizárólag Abrudbányát tekinthetjük részleges városfunkcióval rendelkező mezővárosnak, amely jogállásához képest elég széles kiváltságrendszerrel rendelkezett, és az írásbelisége is egész fejlett volt (a 16. század végén már minden biztonnyal volt regisztrumkönyve, amelyben a várost érintő legfontosabb birtokügyleteket rögzítették). Az is bizonyítást nyert, hogy a korabeli magyar városhálózatban jelentkező érdekérvényesítési tendenciák (nemesek beköltözése, központi hatalommal való viszony) Erdélyben is érvényesek voltak. A 16. század végétől Abrudbányára is egyre több nemesi család költözött be, velük szemben a városvezetés kizárólag a központi hatalom segítségével tudta érvényesíteni a közösség érdekeit, de a mindenkor fejedelem csak mértékkel állt be a városvezetés mögé, mert a kormánynak szüksége volt a kincstárba jelentős összegeket fizető bányavállalkozókra is. Az érdekérvényesítéssel kapcsolatban

ugyancsak fontos tanulság, hogy Abrudbánya a központi hatalommal szemben már jóval védtelenebb volt, a korabeli bányavárosok – tekintve a városfunkciók szinte teljes hiányát – nem tömörültek szövetségbe.

A munka során kirajzolódott egy uradalmi – gazdasági „hálózat, amelynek fénykora a Rákóczi – korra tehető, a termelési spektrumok alapján két típusra oszthatjuk: mezőgazdálkodásra – állattartásra berendezkedett birtoktestek, és bányauradalmak. Sikerült a bányauradalmak kevésbé ismert szolgáltatásrendszerét, birtokstruktúráját feltárni, ezáltal az a munkahipotézis is bizonyítást nyert, miszerint az ércbányászati termelés nemcsak a gazdasági értelmiség körében rendelkezett komoly társadalmi mobilizációs erővel, hanem az érctermeléssel foglalkozó jobbágyság vonatkozásában is.

A témában megjelenés alatt áll a senior kutatóval közösen jegyzett tanulmánykötet: „Bethleniana – A Bethlen–kori Erdély és Felső-Magyarország pénzügyigazgatása”. Lektor: Dr. Dáné Veronka. 500.000 leütés, várható megjelenés: 2023 tavasza, ELKH BTK

<https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10021861>

Társkutató 0,5 FTE

Feladata a Bethlen – és Rákóczi – kori kincstári igazgatást működtető tisztségviselők és feladatkörük vizsgálata volt. Elsősorban a fejedelmi prefektusokra vonatkozóan végzett kutatásokat, ezen belül is a (vice)árendátori tisztségükkel összefüggő feladataikra helyezte a hangsúlyt. Ennek eredményeként egy eddig szinte teljesen elhanyagolt kérdéskör, a Besztercei szász kerületekből a kincstár számára járó dézsma-negyed (*quarta*) adminisztrációjával, többek között a (vice)árendátorok hatáskörével kapcsolatban sikerült új eredményeket publikálni. Továbbá – azonosítva a prefektus-viceárendátorok alá tartozó alsóbb szintű hivatalnokokat (fő – illetve vicedézsma-sok), – sikerült rekonstruálni a tizedbeszedés tényleges menetét, továbbá lehetőség nyílt a tisztségviselők társadalomtörténeti szempontú megközelítésére is.

A tizedadminisztráció mellett az erdélyi állam számára ugyancsak fontos bevételi forrást jelentő mézgazdálkodást vizsgálta. Eddig nem publikált adatokat sikerült összegyűjteni a fejedelmi prefektus kincstári mézmonopóliumhoz köthető feladataival kapcsolatban, valamint rekonstruálni lehetett a korabeli mézgazdálkodásban dolgozó tisztségviselők listáját és feladataikat (udvarbíró, méz – illetve viaszgyűjtő).

A kutatás időhatárait némileg kitolva, sikerült a Rákóczi-korszak utolsó zavaros éveit követő gazdasági stabilitás elérésének menetét megvizsgálni, elsősorban Udvarhelyi György fejedelmi prefektus levelezésén keresztül. Ezáltal nemcsak a prefektusi hivatalt lehetett behatóbban megismerni, de a prefektus alá rendelt tisztségviselők feladatköreit és egymáshoz való viszonyukat is. Ugyancsak az alsóbb szintű kincstári igazgatást vizsgálta a kővári uradalom (különösképpen Kapnikbánya) vonatkozásában is.

<https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10072325>

Senior kutató 0,2 FTE

Feladata az volt, hogy a Bethlen-kori fejedelmi gazdálkodás felső-magyarországi jellegzetességeinek megismeréséhez új források feltárásával járuljon hozzá, és egyben összevesse a fejedelem erdélyi gazdálkodásával. Ebben a tárgykörben születtek meg a futamidő alatt a tanulmányok, az utolsó évben egy német nyelvű tanulmánya jelenik meg a Bethlen-kori erdélyi gazdálkodásról és pénzügyigazgatásról a nagyszabenyi székhelyű *Forschungen zur Volks- und Landeskunde* c. folyóiratban, amelynek címe: „Neue Angaben zur Gesichte der Fürstlichen Schatzkammer und der Finanzverwaltung Gábor Bethlens”. A Bethlen Gábor felső-magyarországi gazdálkodását célzó kutatások elsősorban az MNL Országos Levéltárban fellelt *Liber Assignationum* c. számadáskönyv – igaz, hiányos – adatai alapján, kiegészítő források felhasználásával folyt. A másik forrásbázist a Szepesi Kamara levéltárban található E 270 Bethleniana c. állag mindössze egyetlen csomója jelentette, mert a Bethlen-kori anyagot a kamaránál kiselejtezték. A pozsonyi Magyar Kamara anyaga Bethlen tekintetében nem szolgált új, jelentős forrásanyaggal, azt azonban kimutatta, hogy az Eperjesre átköltöztetett kamarai adminisztrációt vezető Hoffmann György az 1620-as években folyamatosan arra törekedett, hogy a Bethlen uralma alatti vármegyékből is beszedesse a contributiót. A fejedelem azonban sikeresen visszaverte az ilyen irányú törekvéseket. Bethlen a felső-magyarországi régióban új kormányzati irányelveket nem alkalmazott, noha átvette a Szepesi (Kassai) Kamara személyzetét és annak irányítását.

Bethlen Gábor erdélyi és felső-magyarországi gazdálkodására, a fejedelmi kincstár és a Kassai Kamara működésére, szervezeti felépítésére vonatkozó kutatások eredményeinek összefoglalása a vezető kutatóval közösen jegyzett tanulmánykötetben történik, amelynek megjelenése 2023-ban várható. A senior kutató munkáját képezte az elmúlt évben megjelent Fejedelmi prefektusok Erdélyben c. kötet tanulmányainak lektorálása, valamint részt vett a források összeolvasásában, a szövegek véglegesítésében, a mutatók összeállításában is.

Budapest, 2022. szeptember 26.

Máttyás-Rausch Petra

vezető kutató

BESTÄTIGUNG

Die Redaktion der Zeitschrift „Forschungen zur Volks- und Landeskunde“ bestätigt hiermit die Annahme des Beitrags „Neue Angaben zur Geschichte der fürstlichen Schatzkammer und der Finanzverwaltung Gábor Bethlens“, verfasst von Frau Dr. Teréz Oborni vom Institut für Geschichte im Forschungszentrum für Humanwissenschaften Budapest, zur Veröffentlichung im Band 65/2022.

Sibiu/ Hermannstadt, 1. September 2022

i.A. des Schriftleiters

Redaktionssekretärin Nora Căpățână

A handwritten signature in blue ink, appearing to be 'N. Căpățână'.

To whom it may concern,

This is to certify that Ágnes Szalai's article 'Honey: the Hidden Treasure of the Principality of Transylvania' has been accepted for publication in the journal *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia*, special issue, due to appear in November 2022.

Sincerely,

Maria Crăciun

Director of the Graduate School "History, Civilization, Culture"

Cluj, 25 01 2022

1093 Budapest, Bakáts utca 1-3. II/4.

Tel: +36 30 3211288

E-mail: kiado@martinopitz.hu

Honlap: www.martinopitz.hu

Kiadói igazolás

Mátyás-Rausch Petra

Erdély aranya Nemesfémhányászat a kora újkori Erdélyben

Ezúton nyilatkozom, hogy Mátyás-Rausch Petra Erdély aranya című kötete a Martin Opitz Kiadó 2022. évi kiadási tervében szerepel. Várható megjelenés: 2022. október.

Budapest, 2022. szeptember 19.

dr. Tóth Csaba
ügyvezető

MARTIN OPITZ KIADÓ BT.
1093 Budapest, Bakáts u. 1-3. II/4.
Adószám: 2673154-2-43

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE CERCETĂRI SOCIO-UMANE SIBIU

RO – 550024 Sibiu, Bulevardul Victoriei, 40

Tel. director: 0269 206856; centrală: 0269 212604; fax: 0269 216605

e-mail: secretariat@icsusib.ro; www.icsusib.ro; CIF: 4241214

Redacția revistei „HISTORIA URBANA”
A HISTORIA URBANA folyóirat szerkesztősége

Nr. 208, 1 august 2022 / augusztus 1

ADEVERINȚĂ – NYILATKOZAT

Adeverim prin prezenta că am primit la redacția revistei „Historia Urbana” studiul doamnei dr. Mátyás-Rausch Petra, cu titlul „AEQUITAS COMMUNIS” – INTERESSENKONFLIKTE IN ABRUDBÁNYA IM 17. JAHRHUNDERT. Redacția a inclus studiul doamnei Mátyás-Rausch Petra în sumarul volumului XXX, 2022 al revistei „Historia Urbana”, care este în curs de apariție la Editura Academiei Române.

Alulírottak ezennel igazoljuk, hogy Dr. Mátyás-Rausch Petra „AEQUITAS COMMUNIS” – INTERESSENKONFLIKTE IN ABRUDBÁNYA IM 17. JAHRHUNDERT" című tanulmányát a Historia Urbana folyóirat szerkesztősége közlésre elfogadta. A tanulmány a folyóirat ez évi, XXX. kötetében jelenik (Historia Urbana, tom. XXX, Editura Academiei Române, 2022).

Secretar de redacție / Szerkesztőségi titkár

Dr. Dan Dumitru Iacob

Redactor-șef / Főszerkesztő

Dr. Vasile Ciobanu

MINISTERSTVO VNÚTRA SLOVENSKEJ REPUBLIKY
SLOVENSKÝ NÁRODNÝ ARCHÍV

špecializované pracovisko Slovenský banský archív

Radničné nám. 16, 969 01 Banská Štiavnica

• •
Mátyás-Rausch Petra
MTA BTK Geschichtsinstitut
Tóth Kalmán u. 4
1097 Budapest
Hungary
• •

Váš list číslo/zo dňa

Naše číslo

Vybavuje/linka
Konečný/214

Banská Štiavnica
28.7.2022

Vec
Potvrdenie
- informácia

Týmto ako hlavný editor potvrdzujem, že Petra Mátyás-Rausch odovzdala v roku 2021 štúdiu v nemeckom jazyku s názvom „Bergbau im Grenzland – Die Städte des Szatmárer Bergbaugebietes in der frühen Neuzeit“, ktorá bude čoskoro publikovaná v kolektívnej monografii vydanej našim archívom *Banská mestá na Slovensku a v Strednej Európe / Bergstädte in der Slowakei und in Mitteleuropa*.

Hiermit bestätige ich als Hauptherausgeber, dass Petra Mátyás-Rausch im Jahr 2021 den deutschsprachigen Beitrag „Bergbau im Grenzland – Die Städte des Szatmárer Bergbaugebietes in der frühen Neuzeit“ zur Publikation abgegeben hat. Dieser Beitrag wird in der von unserem Archiv herausgegebenen und bald erscheinenden Kollektivmonographie *Banská mestá na Slovensku a v Strednej Európe / Bergstädte in der Slowakei und in Mitteleuropa* abgedruckt.

S úctou / Hochachtungsvoll,

Mgr. Peter Konečný, PhD.
vedúci archívu / Archivleiter

